

SANTYKINIAI SAKINIAI

Santykiniai sakiniai yra modifikatoriaus funkciją einantys sakiniai, turintys dažniausiai neišreikštą argumentą arba modifikatorių, koreferentišką su modifikuojamuoju žodžiu—antecedentu. Šį argumentą arba modifikatorių vadinsime reliatyvizuojamuoju argumentu arba modifikatoriumi. Antecedentais gali eiti skirtingų leksinių klasių vienetai—daiktavardžiai, būdvardžiai ir įvardiniairieveksmiai:

<i>žmogus, kuris buvo atėjęs</i>	(reliatyvizuojamas argumentas—subjektas)
<i>žmonės, kurių paprastai čia nepamatysi</i>	(reliatyvizuojama argumento rūšis)
<i>tas, kuris tai pasakė</i>	(reliatyvizuojamas argumentas—subjektas)
<i>ten, kur stovi mūsų namas</i>	(reliatyvizuojama vietos aplinkybė)
<i>tuomet, kai dar gyvenome Kaune</i>	(reliatyvizuojama laiko aplinkybė)
<i>taip, kaip mes gyvename</i>	(reliatyvizuojama būdo aplinkybė)
<i>toks, koks aš buvau anksčiau</i>	(reliatyvizuojama argumento rūšis)

Būdvardiniai irrieveksminiai antecedentai visada yra kataforiniai demonstratyvai (*toks, taip, tada, ten...*). Prieveksminiai antecedentai kartu su santykiniu sakiniu sudaro tam tikrą struktūrinį vienetą ir gali būti laikomi viena iš adverbialinių sakinių kodavimo strategijų:

Moterys patiki tuo tik tuomet, kai joms tai patogu.

DLKT, Jurgis Kunčinas, 1997

Todėl jie detaliau bus aptariami adverbialinių sakinių skyriuje (xxx). Taip pat santykiniais galima laikyti laiko, vietos ir būdo sakiniai be antecedentų:

Į sveikatą! – sako man šis apysenis jaunuolis, kai mes visi drauge sėdime prie stalo.

DLKT, Herkus Kunčius, 1998

Tokiais atvejais taip pat reliatyvizuojama laiko aplinkybė, kuri abiejuose sakiniuose—pagrindiniame ir šalutiniame—sutampa, nors pagrindiniame sakinyje ji nėra išreikšta. Kadangi čia iliustruojamų sakinių traktuotė kaip santykinių nukrypsta nuo tradicinės, juos aptarsime adverbialinių (aplinkybinių) sakinių skyriuje, tik išskirdami juos kaip santykinio (koreliacinio) tipo adverbialinius sakinius.

Būdvardinis antecedentas *toks* kataforiškai nurodo į rūšies santykinius sakinius ir kartu su jais modifikuoja daiktavardžius (*tokia spūstis, kaip vakar*) arba būna su jais susijęs predikatinio ryšiu (*spūstis yra tokia, kaip vakar*); tačiau rūšies santykiniai sakiniai gali ir tiesiogiai modifikuoti daiktavardžius, plg. *spūstis, kokios dar nesu matęs* šalia *tokia spūstis, kokios dar nesu matęs*. Atitinkamai arba demonstratyvas *toks*, arba daiktavardis laikomas formaliu antecedentu.

Kaip iš anksčiau pasakyto matyti, būdvardiniai irrieveksminiai santykinių sakinių antecedentai visada yra funkciniai žodžiai. Autosemantiniai antecedentai visada yra daiktavardžiai. Todėl daugelis santykinių sakinių pagal tradicinę klasifikaciją yra pažyminio

sakiniai, tačiau svarbu pabrėžti, kas šios sąvokos nesutampa. Viena vertus, kaip jau pasakyta, santykiniai sakiniai ne visada modifikuoja daiktavardžius. Antra vertus, pažyminio sakiniai tradicine prasme ne visada yra santykiniai. Definicinė santykinių sakinių savybė yra antecedento ir vieno iš šalutinio sakinio argumentų koreferentiškumas. Taigi santykiniams sakiniams nepriskirtinas šalutinis sakinyje tokia sudėtiname sakinyje kaip:

Taigi man neduoda ramybės mintis, kad laikui bėgant iš Pelužio gali išeiti mizantropas [...]

DLKT, Saulius Tomas Kondrotas, 1996

Šiuo atveju argumentas „mintis“ niekur nepasirodo šalutiniame sakinyje. Palyginkime:

Praeidavo šiek tiek laiko ir suprasdavau, kad mintis, kuri iš pradžių atrodė puiki, nėra jau tokia gera.

DLKT, Bernardinai 2006

Čia antecedento žymimą „mintis“ yra ir šalutinio sakinio argumentas („mintis atrodė puiki“). Konstrukcijoje *mintis, kad ...* šalutinis sakinyje yra daiktavardžio *mintis* komplementas.

DAIKTAVARDŽIUS MODIFIKUOJANTYS SANTYKINIAI SAKINIAI

Kai antecedentu eina daiktavardis, galima skirti kelis formalius šio daiktavardžio ir santykinio sakinių prijungimo tipus. Iš pavyzdžiuose iliustruotų tipų pirmas yra plačiausiai vartojamas, antras ir trečias būdingi tik šnekamajai kalbai:

Jau pirmasis tavo filmas, kurį mačiau, „Vampyrų puota“, mane sukrėtė ir pavergė.

DLKT, Saulius Spurga, 2000

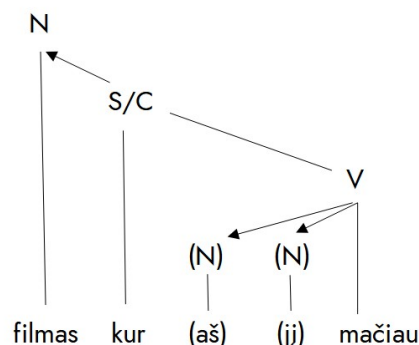
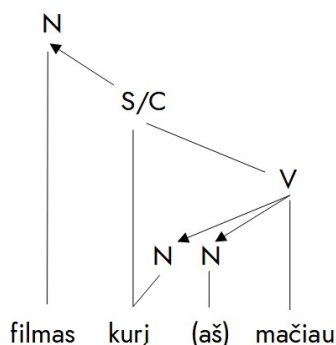
Nu, tai kas čia per, pavyzdžiui, per projektas kur jis jį laimėjo?

DLKT, Sakytinės kalbos patekstynis

Visai dabar to pyrago, kur vakar valgėm valgyčiau.

DLKT, Sakytinės kalbos patekstynis

Antrame pavyzdyje vartojamas santykinis jungtukas *kur*, koreferentinis argumentas (*projektas*) atstovaujamas asmens įvardžio (*jį*). Trečiame jis išvis neatstovaujamas; vietoj koreferentinio argumento arba jo atstovo pasirodo spraga (*kur ____ valgėm vakar*). Pirmame pavyzdyje pasirodo santykinis įvardis *kuris*; lyginant šią struktūrą su antru pavyzdžiu šį įvardį galima laikyti santykinio jungtuko fuzijos su asmens įvardžiu (*kur jį mačiau > kurį mačiau*) rezultatu; tai, beje, atitinka plačiai priimamą šio įvardžio etimologiją. Atsižvelgiant į tai santykiniuose sakiniuose su santykinio įvardžiu nėra pagrindo postuliuoti spragos, kaip trečiame sakinyje.

Be *kur/kuris* vartojami ir kiti santykinio sakinio prie daiktavardinio antecedento prijungimo būdai. Laiką, vietą ir būdą žymintys daiktavardžiai gali eiti antecedentais sakinių su santykiniais įvardiniaisrieveiksmiais *kai, kur, kaip*:

Praėjo laikai, kai gyvendami be matematikos laktėme su kuokomis paskui mamuto uodegą.

Bernardinai, 2023 06 06

Apsilankė mieste, kur mirusiųsius riša prie medžių ir sulesina grifams: tai ne pats keisčiausias jų paprotys.

Delfi, 2018.06.27

Nuo paskutiniame pavyzdyje, kuriame santykinis įvardinisrieveiksmis *kur* turi vietos reikšmę, reikia atskirti aukščiau minėtą santykinį jungtuką *kur*, kuris vietos reikšmės neturi. Jį apibūdiname kaip santykinį jungtuką, nes jis nėra argumento poziciją santykiniam sakinyje užimantis įvardis. Reliatyvizuojamas argumentas lieka implicitinis, jeigu jis turi gramatinę subjekto funkciją:

Man tai labiausiai patiko tas voveriukas, kur gilę gaudė.

DLKT, Sakytinė kalba

Jeigu reliatyvizuojamas argumentas turi gramatinę tiesioginio objekto funkciją, jis gali likti implicitinis, arba būti išreikštas įvardžio pavidalu, kaip rodo aukščiau pateikti pavyzdžiai.

Jeigu reliatyvizuojamo argumento pozicija santykiniam sakinyje yra kitokia nei subjekto arba tiesioginio objekto, jis realizuojamas asmens įvardžio pavidalu:

Mano draugė, kur dabar gyvena su ja Kaune, kambarykė jinai mano yra, Raimonda vardas, ir jinai, mes su ja mokinomės Šiauliuose anksčiau...

DLKT, Sakytinės kalbos

KATAFORINIUS DEMONSTRATYVUS MODIFIKUOJANTYS SANTYKINIAI SAKINIAI

Kataforiniai demonstratyvai kaip santykinų sakinių antecedentai yra kataforiniai. Jie gali būti dviejų rūšių. Vienais atvejais jie iš ankstesniame kontekste išskirtos referentų aibės nurodo į tą, kuris atitinka santykiniam sakinyje pateiktą aprašymą; daiktavardis tuomet nekartojamas, bet „susilieja“ su kataforiniu įvardžių antecedentu (fuzijos atvejis). Šiuo atveju vartojamas tik santykinis įvardis *kuris* (arba jungtukas *kur*). Šiame pavyzdyje *tą* keičia *tą moterį* (moterų grupė ankstesniame diskurse buvo minėta):

Juk meditacija – sakralus dalykas, tad kodėl pagalbininke Tenvaras išsirinko tą, kuriai akyse dvejetainas?..

DLKT, Jurga Ivanauskaitė, 2000

Kitais atvejais demonstratyvas nėra kontekstualiai surištas. Jis tuomet nurodo į unikalų referentą, kuris atitinka santykiniam sakinyje pateiktą aprašymą, arba turi generinį reikšmę — nurodo į bet kokį asmenį, kuris šį aprašą galėtų atitikti:

Žemę turės teisę pirkti tik tas, kas ją dirbs.

DLKT, Vytautas Radžvilas, 2005

Laimingas tik tas, kurio nei gyvenimas, nei darbai nekelia perdėto smalsumo.

DLKT, Jurgis Kunčinas, 1996

Šiuose pavyzdžiuose kataforinis įvardis turi generinę referenciją (kiekvienas, kuris...). Panašiais atvejais gali būti vartojamas santykinis įvardis *kuris*, bet ir *kas*. Pastarasis įvardis gali būti vartojamas su vyriškosios giminės kataforinio demonstratyvo formomis (*tas, kas; tie, kas*); su moteriškos giminės antecedento formomis vartojamas įvardis *kuris* (*ta, kuri; tos, kurios*).

Su kataforiniu demonstratyvu *tai* vartojamas tik santykinis įvardis *kas*. Antecedentas *tai* nurodo į unikalų dalyką, atitinkantį santykinio sakinio aprašą (tas dalykas, kuris...), arba jis yra generinis (kiekvienas dalykas, kuris...):

Dabar man buvo svarbiausia, kad tik greičiau įvyktų tai, kas turi įvykti.

Jonas Mikelinskas 2006

LAISVIEJI FINITINIAI SANTYKINIAI SAKINIAI

Laisvieji santykiniai sakiniai yra santykiniai sakiniai be antecedento. Juose visada vartojamas santykinis įvardis *kas*. Neišreikštas antecedentas gali nurodyti į apibendrintą (generinį) asmenį:

O čia juk eina ir eina kas netingi, varsto ir varsto duris – vienas prašyti, kitas reikalauti, net ginklu grasinti.

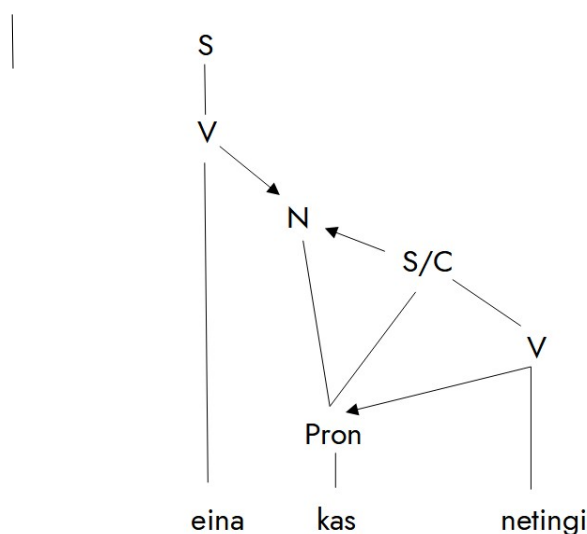
Kazys Saja, 2003

Neišreikštas antecedentas gali žymėti ir negyvus daiktus arba situacijas; tuomet santykinis sakinytis turi identifikuojančią funkciją, arba jis apibūdina generinę (apibendrintą) situaciją:

Karolis niekada nenorės namo – štai kas mane labiausiai jaudina.

DLKT, Jolita Seredaitė, 2006

Sintaksiškai laisvieji santykiniai sakiniai gali būti apibūdinami kaip fuzijos atvejis—antecedentas susilieja su santykinio įvardžiu (kuris pats yra santykinio jungtuko fuzijos su reliatyvizuojamu argumentu rezultatas) ir visas santykinis sakinytis pagrindiniame sakinyje užima poziciją, kurią užimti formaliai išreikštas antecedentas:

LAISVIEJI FINITINIAI PASKIRTIES SAKINIAI

Laisvieji finitiniai santykiniai paskirties sakiniai yra artimi nefinitiniams santykiniams paskirties sakiniams (žr. žemiau). Jie dažniausiai naudojami subjekto pozicijoje su egzistenciniu veiksmažodžiu *(ne)būti*, kai nustatymas asmens, galinčio tam tikrą paskirtį atlikti, buvimas arba nebuvimas. Reliatyvizuojamas subjektas, kuris reiškimas santykinio įvardžiu *kas*. Vartojama veiksmažodžio esamojo laiko 3 asmens forma, nepriklausomai nuo pagrindinio sakinio veiksmažodžio laiko formos; taip pat gali būti vartojamas irealio forma:

Šaulių klubas buvo įsigijęs instrumentus, gerus, vokiškus, tiktai nebuvo kas vadovauja.

DLKT, Romualdas Granauskas, 2000

Operos teatras yra, tačiau nėra kas jame dainuotų.

DLKT, 7 meno dienos, 2005

Tarmėse ir nestandartinėje kalboje kalbamojo tipo dar gali būti reliatyvizuojamas tiesioginis objektas; santykinio sakinio objekto pozicijoje taip pat vartojamas vardininkas *kas*:

Šitame ramybės ir darnos pasaulyje jai visiškai nebuvo kas veikia.

DLKT, Ričardas Gavelis, 1997

(= jai nebuvo ką veikti)

RŪŠIES SANTYKINIAI SAKINIAI

Rūšies santykiniai sakiniai tai santykiniai sakiniai, kuriems reliatyvizuojamas ne argumentas, o vieno iš argumentų priskiriamas požymis. Tūšies reliatyvizacija žymima koreliacine pora: pagrindiniame sakinyje vartojamas kataforinis parodomasis rūšies determinantas *toks*, o santykiniam sakinyje santykinis rūšies žymiklis *kaip* (kuris šiaip vartojamas ir kaip santykinis būdo žymiklis) arba santykinis rūšies įvardis *koks*.

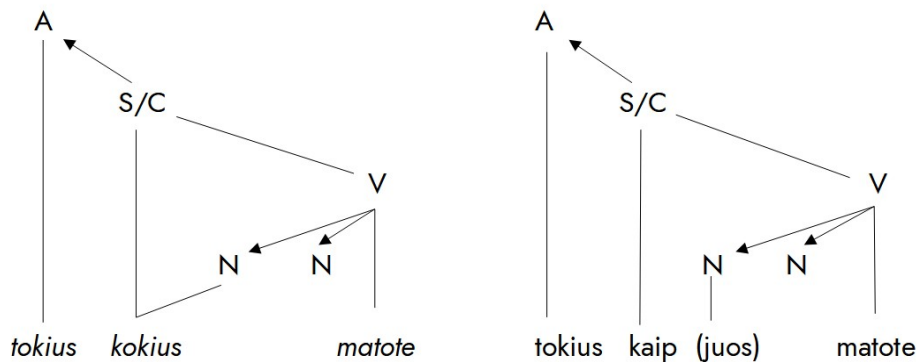
Stogą galima daryti paprastą ir paskui išpuošti glajumi, arba galima daryti tokius, kaip matote nuotraukose: [...]

<https://www.sauletavirtuve.lt/kaledos-arteja-meduolinis-namelis/>

Jau nuo sausio mėnesio visi mokytojai pradėjo gąsdinti: o-oj, kokie sunkūs laukia egzaminai, visai ne tokie, kokius laikėt penktą ir šeštą klasę [...]

DLKT, Romualdas Granauskas, 2006

Šis dvejopas santykinio sakinio prijungimas prie antecedento primena dvejopą argumentų koreferenciją paremtų santykinų sakinių prijungimą—su *kur* ir *kuris*: *koks* kaip santykinis įvardis tad yra santykinio žymiklio ir rūšiuojamo argumento fuzijos rezultatas:

Kataforinis parodomasis rūšies determinantas *toks* gali būti praleistas, ir tuomet santykinis sakinyš priklauso tiesiogiai nuo antecedento daiktavardžio:

Iš pradžių net nekreipėme į juos dėmesio, manydamos, jog tai paprasčiausi drugiai, kokių pilni laukai.
DLKT, Nijolė Raižytė 2003

LAISVIEJI NEFINITINIAI SANTYKINIAI SAKINIAI

Panašiai kaip finitiniai laisvieji santykiniai sakiniai, jų atitikmenys su bendratimi neturi antecedentų. Jie atlieka daiktavardinę funkciją ir pagrindiniame sakinyje eina subjekto arba objekto funkciją. Bendraties laisvieji santykiniai sakiniai turi paskirties reikšmę—jie žymi paskirtį numanomo objekto, kurį galėtų žymėti daiktavardis, užimantis tą pačią poziciją, kaip ir santykinis sakinyš:

Kas skaitė jaunystėje tas knygas, prie jų dar kartą negrįš, nes ir taip yra ką skaityti.
DLKT, Kauno diena, 1999

Plg. *ir taip yra knygų, kurias galima skaityti*. Bendraties laisvieji santykiniai sakiniai dažnai užima egzistencinio veiksmažodžio *būti* subjekto, arba veiksmažodžio *turėti* objekto poziciją:

Gera, kai turi su kuo nuoširdžiai pasikalbėti.
DLKT, Gabrielė Gailiūtė, 2006

Be to, bendraties laisvieji santykiniai sakiniai vartojami su tokiais veiksmažodžiais kaip *rasti*, *atnešti*, *duoti* ir pan.:

Tačiau niekur tą akimirką negali rasti su kuo rašyti, ir ant viešbučio sulamdyto kvito keverzoju seilindama degtukų galvutes.
DLKT, Jurga Ivanauskaitė, 2004

Bendraties laisvieji santykiniai sakiniai turi tam tikrų linksnių vartojimo ypatumų. Subjektas visada gauna naudininko linksnį:

Manau, yra kam visu tuo pasirūpinti.
DLKT, Rimas Lonskis, 1999

Jeigu pagrindinio sakinio veiksmožodis yra paneigtas, tiesioginis objektas santykiname bendraties sakinyje paprastai gauna neiginio kilmininką:

Ir nebuvo kam apverkti ir apraudoti mirusiųjų.

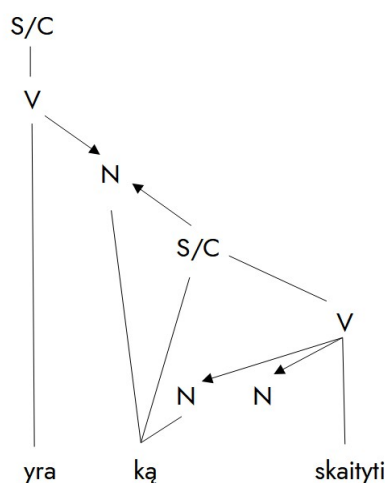
DLKT, Petras Venclovas 2002

Tačiau jeigu būtent tiesioginis objektas yra reliatyvizuojamas, dažniausiai lieka galininko linksnis be neiginio įtakos:

Gruncė apsakė jam; iš tiesų nebuvo ką ir pasakoti.

DLKT, Jolita Skabliauskaitė, 2000

Kadangi laisvieji santykiniai bendraties sakiniai užima daiktavardžio poziciją, galima konstrukcijos aprašą paremti fuzijos sąvoka—santykinis įvardis susilieja su daiktavardiniu antecedentu:

NEFINITINIAI SANTYKINIAI SAKINIAI SU DAIKTAVARDINIAIS ANTECEDENTAIS

Bendraties santykinių sakinių antecedentais gali eiti vos keli daiktavardžiai—labai apibendrintos reikšmės lekšemos tokios kaip *vieta*, *laikas*, *būdas*. Jie atitinkamai eina antecedentai sakinių su vietos, laiko ar būdo reliatyvizacija:

Tačiau miestas atrodė tragiškai, vilniečiams tarsi ir nebeliko vietos kur glaustis.

DLKT, Šiaurės Atėnai, 1997

Nebebuvo laiko kada slėptis, reikėjo ruošti gynybai.

DLKT, Lietuvos aidas 1996

Aš nesugalvojau būdo kaip ant žiedo užrašyti ryškius skaitmenis.

DLKT, Vytautas Nedzinskas, 2003

Šie antecedentai gali būti praleidžiami, plg.

nebeliko kur glaustis

nebebuvo kada slėptis

nebuvo kaip užrašyti

Reikia manyti, kad šie daiktavardžiai iš esmės yra desemantizuoti ir atlieka panašią funkciją, kokią kitais atvejais atlieka kataforiniai demonstratyvai (pvz., *tai, kas mane neramina*). Jie ir nevartojami referencine prasme, o tik su potencialia reikšme (plg. **laikai, kada džiaugtis, praėjo*).

LYGINAMOSIOS KONSTRUKCIJOS

Lyginamosios konstrukcijos yra redukuoti santykiniai sakiniai su būdo arba rūšies reliatyvizacija, iš kurių ištrinti veiksmažodis bei visi su pagrindiniu sakiniu bendri argumentai:

*Tu gyvenk **kaip** aš: ramiai, su visais gražiuoju.*

DLKT, Jurgis Buitkus 2008

(= *gyvenk taip, kaip gyvenu aš*)

***Tokių kaip** aš jie ypač nekenčia.*

DLKT, Jurgis Kunčinas, 1998

(= *tokių, koks esu aš*)

*Pradėjus **taip, kaip** tu, ir netgi taip svaigiai įsibėgėjus, nesinorėtų išlėkt iš trasos ar ne, Šumacheri?*

DLKT, Jurga Ivanauskaitė, 2003

*Pilna jaunų **žmonių kaip** mes.*

DLKT, Christa von Bernuth, 2005, šį pavyzdį pakeisti pavyzdžiu iš lietuviško šaltinio

Kaip iš pavyzdžių matyti, lyginamąją konstrukciją pagrindiniame sakinyje gali anonsuoti kataforinis įvardinis būdo prieveiksmis *kaip* arba kataforinis rūšies determinantas *toks*, arba jų gali ir nebūti. Tačiau kataforinis rūšies determinantas *toks* gana retai praleidžiamas.

Morfosintaksiniu požiūriu ypatingas potipį sudaro redukuoti rūšies santykiniai sakiniai, kuriuose numanoma jungtis *būti*, o išlikęs argumentas yra subjektas. Iš principo tas subjektas ir turėtų gauti vardininko linksnį:

(plg. *Sakoma, kad tai stiprina vienuolio budrumą, na, o prašalaičiui, **tokiam kaip aš**, šios gyvybingai plazdančios Budos karių vėliavos teikia estetinį pasigėrėjimą*

DLKT, Jurga Ivanauskaitė, 2004)

(= *prašalaičiui, tokiam koks esu aš*)

Tokiais atvejais išlikęs subjektas gali patirti linksnio atrakciją ir gauti antecedento linksnį:

*Gal ji vienišesnė ir už mane, jei **tokiam kaip man** išsipasakoja?*

DLKT, Alė Rūta, 2000

(= *tokiam, koks esu aš, tokiam kaip aš*)

Kitas linksnio atrakcijos tipas pastebimas redukuotuose santykiuose sakiniuose su būdo reliatyvizacija, kai neištrintas argumentas užima tiesioginio objekto poziciją. Tuomet šis argumentas vietoj laukiamo akuzatyvo linksnio gali gauti kilmininko linksnį dėl pagrindiniame sakinyje esančio neiginio įtakos:

*Supranti – aš daugiau nieko nepajėgsiu taip mylėti **kaip tave**.*

DLKT, Jaroslavas Melnikas, 2008

(= taip mylėti, kaip myliu tave)

*Vaikine, nieko jis taip nenuskriaudė **kaip tavęs**: atėmė gimtus namus, paslėpė motiną, be pasigailėjimo pasmerkė tave benamio gyvenimui*

Valentinas Zaikauskas, 2000

(= nieko jis taip nenuskriaudė, kaip nuskriaudė tave)